

Natūralistinė socialinio pažinimo problemos sklaida

Justinas Karosas

habilituotas humanitarinių mokslų daktaras,
Vilniaus universiteto Filosofijos katedros docentas
Didlaukio 47, 2057 Vilnius
tel., faks. (370-2) 7618 90

XVIII a. pabaigoje – XIX a. pirmoje pusėje ryškėjantys socialinio pažinimo problemos formulavimo ir sprendimo kontūrai skleidžiasi kaip filosofijos, o ne kaip konkrečios, gamtamokslinės disciplinos dalykas (1). Nebereikia įrodinėti, kad tokia teorinė žiūra, kuri iš esmės spekuliatyviai mėgino atskleisti substancinius socialinės tikrovės pagrindus, vargiai tilpo į to meto empiristiškai orientuotų mokslų kontekstą. Turėtina galvoje ir ta aplinkybė, kad empiriniai, konkrečias tikrovės sritis aiškinantys mokslai labai akivaizdžiai demonstravo savo praktinį reikšmingumą, tuo tolydžio didindami savo autoritetą. Pažinimo susiskirstymas į atskiras sritis buvo šios epochos skiriamasis bruožas, garantuojantis pažinimui socialinį prestižą ir mokslisškumo statusą. Tuo tarpu socialinėje filosofijoje, kaip ir filosofijoje apskritai, šito susiskirstymo buvo mažiausia.

Todėl visai suprantama, kad XIX a. toliau plėtojama istorijos filosofija, kaip socialinę tikrovę bei jos pažinimo problemas iš abstrakčių postulatų aiškinanti teorinė disciplina, ieškanti visuomenės istorijoje gilesnio klodo ir gilesnės prasmės negu konkretus istorijos aprašymas, negalėjo nesusilaukti tam tikros opozicijos. Ir ši opozicija netrunka pasirodyti. Pirmiausia ji pasižymi tuo, kad aiškindama socialinę tikrovę orientuojasi ne į abstraktų filosofavimą ir juo paremtą spekuliatyvių teorinių konstrukcijų kūrimą, o į konkretų, empirinį istorijos tyrinėjimą bei jos funkcionavimo mechanizmo atskleidimą. Akivaizdu, kad mokslas sukyla prieš filosofiją, pateikdamas jai visai rimtus kaltinimus. Beje, gamtos aiškinime toks mokslo maištas prieš filosofiją įvyko kur kas anksčiau – tik prasidėjus sparčiai gamtotyros plėtotei. O dabar atėjo eilė nuvainikuoti filosofinį mąstymą aiškinant socialinę tikrovę.

Naujoji orientacija visuomenės tyrinėjimuose, pratęsdama natūralistinę XVI–XVIII a. filosofijos tradiciją, kelia uždavinį sukurti tokį socialinį mokslą, kuriame teorinis visuomenės reiškinių aiškinimas būtų derinamas su tokiam aiškinimui naudojamų mokslinių metodų griežtumu. Čia manoma, kad siekiant visuomenės mokslo solidumo, arba, kitais žodžiais, norint jį paversti mokslu, analogišku gamtotyrai, atsparos taško reikia ieškoti ne proto abstrakcijose, o tik konkrečių istorijos faktų ir reiškinių stebėjime bei aprašyme. Trumpai tariant, čia siūloma nuo vieno kraštutinumo – gryno spekuliatyvumo – išsivaduoti pereinant prie kito kraštutinumo – gryno empiriškumo. Pirmasis šitokį reikalavimą socialiniam mokslui XIX a. iškelia Sen Simonas, ypač pabrėždamas, kad tik atsisakydamas spekuliatyvių spėliojimų bei vadovaudamasis empirinio stebėjimo duomenimis, socialinis mokslas gali tapti reikšmingu visuomenės organizavimo įrankiu. Pasak jo, būtina „... suteikti mokslui apie žmogų pozityvumo, pagrindžiant jį stebėjimais ir išplėtojant metodus, naudojamus kitose fizikos srityse ...“ (2, 201). Greta to, Sen Simonas, nuosekliai ištikimas švietėjiškam optimizmui, mano, kad reikia „įtvirtinti mokslą apie žmogų (sudarytą ... fiziologinių žinių pagrindu) liaudies švietime ir paversti jį pagrindiniu mokymo dalyku (2, 201). Tačiau Sen Simonas, pirmasis iškėlęs uždavinį paversti visuomenės teoriją griežtai susisteminta socialine fizika, šito uždavinio taip ir nerealizavo. Pagrindinį dėmesį jis sutelkė racionalios socialinės sistemos projektui sukurti, kuris, nepaisant orientavimosi į gamybos svarbą žmonių gyvenime, yra aiškiai utopiškas ir, vadinasi, spekuliatyvus.

Socialinę teoriją, kaip ir visą filosofiją, nuosekliai sugriežtinti ir ją priartinti prie gamtos mokslų imasi Sen Simono mokinys O. Kontas. Pirmiausia jis konstatuoja, kad visuomenės gyvenimo aiškinimas savo brandumu labai atsilieka nuo gamtotyros būklės. Žmogiškoji pažinimo apskritai raida pereina tris savo plėtotės pakopas – teologinę, metafizinę ir pozityviają (3, 4), o gamtotyra, kaip mano Kontas, jau pasiekusi pozityviają, t. y. tikrojo mokslo, stadiją. Tuo tarpu istorijos aiškinimas vis dar klaidžioja metafizikos miglose, ieškodamas reiškinių pradinės priežasties. Pripažindamas, kad tik įveikęs šią atotrūlį nuo gamtotyros

ir atsikratęs metafizikos visuomenės pažinimas gali tapti svarbiu socialinio gyvenimo racionalaus sutvarkymo įrankiu, Kontas ryžtingai imasi kurti kokybiškai naują filosofiją. Tokios filosofijos tikslas – pašalinti visus teologinius ir metafizinius teiginius. Jos, kaip ir viso pozityvaus mokslo, šūkis turi būti: *savoir pour prévoir, prévoir pour revenir* (žinoti tam, kad numatytum, numatyti tam, kad įveiktum). „Taip tikrai pozityvus mąstymas realizuojasi pirmiausia *sugebėjimu matyti tam, kad numatytum, iširti tai, kas yra, ir iš šito daryti išvadą apie tai, kas turi įvykti pagal bendras nuostatas*“ (3, 17). Būtent šitoks, neabejotinų to meto empirinių mokslų laimėjimų suponuotas, nusiteikimas persmelkia visą Konto teorinę veiklą ir inspiruoja jo pozityvistinę orientaciją.

Kas gi būdinga Konto teorinei koncepcijai? Kad būtų išvengta tuščių spėliojimų ir spekuliatyvumo, pirmiausia čia atsisakoma pripažinti, jog pažinimas gali ne tik konstatuoti reiškinius bei ryšius tarp jų. „Trumpai tariant, pagrindinis ženklas, parodantis mūsų proto brandumą, iš esmės slypi pastangose visur pakeisti nepasiekiamą priešasčių tikrąja žodžio prasme nustatinėjimą paprastu *dėsnių* tyrinėjimu, t. y. tyrinėjimu pastovių santykių, esančių tarp stebimų reiškinių“ (3, 17). Pastangos ne vien tik konstatuoti reiškinius ir jų pastoviai pasikartojančius ryšius, bet ir formuluoti gamtos dėsnius, yra tolygios norui pasiekti nepasiekiamą. Reiškinių esmė bei prasmė, kaip ir jų pirminių priešasčių atskleidimas, išeina už pozityvaus mokslo ribų ir veda į tuščią metafiziką. „Pozityvios filosofijos pagrindinis bruožas pasireiškia tuo, kad pripažįstamas visų reiškinių pavaldumas nekintamiems gamtos dėsniams, kurių atradimas bei jų skaičiaus sumažinimas *iki* minimumo ir sudaro mūsų pastangų tikslą, be to, mes laikome besąlygiškai nepasiekiamu ir beprasmiu dalyku vadinamųjų priešasčių, tiek pirminių, tiek ir galutinių, paiešką“ (3, 6). Matydamas pozityvaus mokslo kompetenciją tik reiškinių sferoje bei atmesdamas, kaip metafizinį prietarą, mėginimus pažinti faktų bei reiškinių esmę ir jų galutines priežastis, Kontas kartu pripažįsta, kad reiškinių pažinimas yra ne absoliutus, o santykinis. Tiesa, jis plėtojasi labiau į plotį negu į gylį.

Nepaisant Konto radikalumo, jo metodologinė programa neišaina už tradicinių subjekto–objekto priešpriešos rėmų. Subjektas čia lieka šalia objekto, empiriškai patiriamo ir pažįstamo pasaulio. Šalia subjektų esančio pasaulio patyrimas – vienintelis patikimas mokslo atsparos taškas, be kurio negali būti tikrojo pažinimo. Todėl pasaulis, kaip metafizinė esmė, būdamas neprieinamas patyrimui, negali būti ir pozityvios, tikruoju pažinimu besiremiančios filosofijos objektas. Šią jau Kanto šiek tiek plėtotą mintį Kontas vysto toliau, suskaldydamas patyrimą į tris jau minėtas rūšis. Pirmojoje patyrimo rūšyje – religinėje tikrovės pagavoje – patyrimo mažiausia, todėl čia pažinimas – pati gryniausia fikcija. Antroje – metafizinėje – pažinimo rūšyje nuo antgamtiškos fikcijos perinama prie žemiškos proto fikcijos. Tik pozityvioje, mokslinėje pagavoje patyrimas visiškai realizuojasi. Čia pažinimas remiasi patyrimu be jokių kitų priedų. Kitais žodžiais, šiuo atveju pažinimas koncentruojasi „tikrojo stebėjimo srityje, kuri įgauna vis platesnį mastą ir yra vienintelis galimas pamatas mums pasiekiamų žinių, protingai pritaikytų realiems poreikiams“ (3, 16). Pozityviojoje, mokslo stadijoje patyrimas yra diferencijuotas. Jį specializuoti išreiškia atskiri mokslai: matematika, fizika, chemija, biologija ir sociologija. Pirmieji keturi jau yra susiformavę ir duoda žmonėms neabejotiną naudą, o sociologiją, kaip pozityvų mokslą apie visuomenę, dar reikia sukurti. Būtent šitai ir yra pagrindinis Konto uždavinys. Trumpai tariant, visa jo filosofijos sistema skirta vieninteliui tikslui – sukurti visuomenę pozityviai (moksliskai) aiškinančią teoriją. Šį uždavinį spręsti subordinuota ir minėta pozityvių mokslų hierarchinė gradacija. Joje „pirmas iš mokslų (matematika – J. K.) būtinai yra svarbiausias atsparos taškas paskutiniajam (sociologijai – J. K.), kuris yra vienintelis pagrindinis tikslas bet kurios pozityvios filosofijos, suprantamos nuo šiol kaip filosofijos, kuri pagal savo prigimtį gali sukurti tikrąją nedalomą, nors ir nė kiek nesavarankišką sistemą, subordinuotą galų gale žmonijai, kaip vienintelei iš tikrųjų nedalomai sąvokai“ (3, 72).

Bet išskėlęs uždavinį sukurti vienintelį tikrai pozityvų mokslą, kuris apimtų ne tik gamtą, bet ir visuomenę bei suformuluotų ir užbaigtų pažini-

mo sistemą, Kontas susiduria su nemažais sunkumais. Juk kai siekiama pažinti gamtą, tai operuojama objektais, esančiais šalia žmogaus, kaip gamtą pažįstančio subjekto. Bet visai kas kita, kai mėginama aiškinti visuomenę. Šiuo atveju pažinimas lyg ir atsigręžia pats į save ir todėl čia sunku atriboti objektą nuo subjekto. Taigi, kai mąstymas nori aprėpti socialinius reiškinius, jis operuoja ypatinga patyrimo rūšimi, kurią komplikuoja natūralus žmonių gyvenimo palydovas – psichiškumas. Trumpai tariant, čia tenka aiškinti bei analizuoti žmogui duotą arba žmogaus turimą ir išgyvenamą pasaulį, t. y. tokį pasaulį, kuris žmogui nėra išorinis.

Šitą problemą, kuri pirmiausia iškyla suvokiant socialinius reiškinius, Kontas, vadovaudamasis pozityvistine nuostata, gana nesunkiai įveikia. Jis sako, kad mes negalime paversti savo psichinio pasaulio, pačios mūsų sąmonės pagavos pažinimo objektu, nes pažinimui prieinami tik reiškiniai bei ryšiai tarp reiškinių ir juos išreiškiantys dėsniai, o ne pats jų pagavos būdas. Žodžiu, ir kalbant apie visuomenę, pažinimas yra objekto, esančio šalia subjekto, suvokimas. Todėl introspekciniai tyrimai neturi pozityvaus pagrindo ir tik atribotas nuo vidinio išgyvenimo žmogiškosios tikrovės reiškinių tyrimas yra prasmingas. Būtent tokį tyrimą gali atlikti ir atlieka biologija. Todėl nėra jokių realių prielaidų, leidžiančių šalia jos egzistuoti dar ir psichologijai kaip savarankiškam mokslui. Psichologija, Kontos nuomone, niekaip netelpa į pozityvaus mokslo sistemą ir tėra tik metafizinė fikcija, tarytum proto chimera. Lygiai tokia pat chimera jam yra ir epistemologinė problematika apskritai. Kontas šiuo atveju, kaip ir visoje savo teorijoje, vadovaujasi ta vadinamuoju sveiku protu grindžiama nuomone (3, 36–37), kad jeigu neabejotinas ir akivaizdus yra faktų objektyvus žinojimas, tai klausimas, kaip galimas toks žinojimas, yra beprasmis ir nereikalingas. Todėl Kontą domina ne pažinimo teorijos problemos, o pažinimo duomenų susistemėjimas bei nuoseklus ir griežtas jų išdėstymas (4). Jo nuopelnai pažinimo teorijai gali būti matuojami tik netiesiogiai: pagal tai, ko Kontas nepasiekė savo pozityvistinėje filosofijoje, laikydamas nereikalinga prielaida bene pagrindinį epistemologijos klausimą – kaip galimas pats pažinimas – ir tuo labai susiaurindamas filosofijos tyrinėjimų kompetencijos mastą.

Tačiau jeigu pažinimo teorijos pagrindinio klausimo ignoravimas, bent jau iš pirmo žvilgsnio, nėra tiesiogiai aktualus empiristiškai traktuojamam gamtos pažinimui, kaip vien faktų konstatavimu paremtam žinojimui, tai toks ignoravimas akivaizdžiai pražūtingas mėginant spręsti socialinės tikrovės pažinimo problemą. Mat analizuojant socialinius reiškinius – tą ypatingą tikrovės patyrimo sritį – sunku ir net neįmanoma atskirti pažinimo objektą nuo subjekto. Antra vertus, ir patys istorijos faktai daugeliu atvejų negali būti tiesioginio patyrimo objektai, nes jie jau seniai įvykę ir dėl to nėra tiesiogiai duoti. Vadinasi, net ir grynai empiristiškai traktuojant socialinį pažinimą, jo galimybės klausimas neišvengiamai iškyla. Tačiau toks klausimas, Konto požiūriu, yra metafizinis ir jam neturi būti vietos į pozityvų mokslą pretenduojančioje filosofijoje. Šitą pašalinimo operaciją Kontas atlieka senu tradiciniu būdu – panaudodamas analogiją tarp visuomenės ir gamtos. Tokios operacijos – atitinkamos ir pasekmės: istorinei tikrovei neadekvatus socialinių faktų traktavimas (5). Siekdamas išsaugoti metodologinį visos tikrovės tyrimo vieningumą, Kontas tiesiog paruoja istorinę tikrovę. Daugiausia, ką mes galime joje, kaip ir gamtoje, pažinti – tai empiriškai patiriami reiškiniai bei jų tarpusavio ryšiai. „Apie ką bebūtų kalbama – apie mažiausias ar didžiausias pasekmes, apie susidūrimą ir trauką ar apie mąstymą ir dorovę, – mes galime iš tikrųjų žinoti tik įvairius tarpusavio ryšius, būdingus jų pasireiškimui, niekuomet negalėdami praskverbti į jų susidarymo paslaptį“ (13, 17). Todėl sociologija, kaip pozityvus mokslas, turi būti sukonstruotas pagal tą patį modelį, kaip ir gamtamokslinės disciplinos. Ji, būdama socialinė fizika, grynai gamtamoksliai nagrinėja visuomenės organizavimo ląstelių sandarą bei jų tarpusavio ryšių dėsningumus. Būtent šitokia socialinio organizavimo analize yra labai suinteresuota visuomenė praktiškai: ji apsaugo žmones nuo klaidų kuriant teisingą, moksliai pagrįstą visuomenės gyvenimo modelį. „Socialinėje fizikoje tyrinėjami reiškiniai labiausiai daliniai, labiausiai sudėtingi, labiausiai konkretūs ir labiausiai susiję su tiesioginiais žmonių interesais; šitie reiškiniai šiek ar tiek priklauso nuo visų prieš tai buvusių, patys neturėdami jiems jokios įtakos“ (3, 40).

Spręsdamas visuomenės pozityvaus išaiškinimo uždavinį, Kontas pripažįsta, kad socialiniai reiškiniai nėra izoliuoti vienas nuo kito. Atskiras reiškinys čia yra sistemos dalis, veikianti tik kaip jos organiškas elementas. Ne atskiras žmogus, ne individas kuria istoriją. Jis pats yra pagal vidinius socialinės fizikos dėsnius vykstančio visuomenės judėjimo produktas. Taigi istoriją kuria ne atskiras žmogus, o žmonija. Santykis tarp atskiro individo ir žmonijos, pasak Konto, yra maždaug toks pats, koks yra tarp bangų ir audros, tas bangas sukėlusios. Todėl Konto etikos idėjos paremtos altruizmu. Požiūris į žmoniją, kaip į organišką visuminę sistemą, leidžia sociologijai įveikti vieną pagrindinių kliūčių aiškinant visuomenę – socialinio gyvenimo individualumą bei nepakartojamumą ir rasti jame vietos dėsningumui, kurį ir turi atskleisti sociologija. „Pozityvioji filosofija... gali tinkamu būdu parodyti visas *didžiąsias istorijos epochas* kaip skirtingas apibrėžtas fazes tos pačios pagrindinės evoliucijos, kurioje kiekviena fazė išplaukia iš prieš tai buvusios, kartu paruošdama einančią po jos pagal nekintamus dėsnius, tiksliai sąlygojančius šitos fazės ypatingą dalyvavimą bendroje faktų grandinėje ...“ (3, 47). Taigi aiškinant visuomenę reikia kalbėti apie socialines sistemas, nuo kurių priklauso konkretus visų atskirų reiškinų pobūdis bei egzistavimas, nepamirštant, kad keičiantis socialinei sistemai, neišvengiamai keičiasi ir visi ją sudarantys komponentai. Tačiau tokią visuomeninę žmogaus prigimtį Kontas supranta biologiškai. Jis, kaip ir vėlesnieji pozityvistinės sociologijos šalininkai, mano, kad visuomeninė sistema yra atskirų individų mechaninis agregatas, kurio prigimties neįmanoma paaiškinti ignoruojant šito agregato sudedamųjų dalių – atskirų individų – gamtines savybes (16).

Kaip biologinės gyvulių rūšies išsirutuliojimo laipsnis yra sąlygojamas bei apibūdinamas jų sudarančių narių nervų sistemos tobulumu, taip ir visuomenės sistemos brandumas yra sąlygotas jų organizuojančių idėjų: “ ... idėjos valdo ir keičia pasaulį arba, kitais žodžiais, ... visas socialinis mechanizmas galų gale remiasi nuomonėmis“ (3, 19). Kontas specialiai pabrėžia, kad dorovė ir žmonių įsitikinimai turi prioritetą netgi politinių institutų atžvilgiu, ir todėl visų socialinių problemų „galimas

sprendimas priklauso nuo papročių ir pažiūrų žymiai daugiau negu nuo institucijų“ (3, 44). Taigi protas, intelektualinė sankloda yra bet kurios socialinės bendrijos organizacinis pamatas. Pozityvioji filosofija, kaip tokio pamato *modus vivendi*, turi suvaidinti pagrindinį vaidmenį racionaliai sutvarkant žmonių visuomenės gyvenimą bei atskirų jos narių elgesį (7). „Naujoji filosofija vienintelė gali dabar nustatyti mūsų įvairiems poreikiams gilius ir veiklius įsitikinimus, iš tikrųjų apribojančius aistrų spaudimą“ (3, 44). Disponuodama tuo patyrimu, kurį yra sukaupusi žmonija, pozityvioji filosofija gali daryti „tiesioginę ar netiesioginę, pavienę ar visuotinę įtaką, būdingą kiekvienam poelgiui, kiekvienam įpročiui ir kiekvienam polinkiui bei jausmui; iš čia tiesiogiai, kaip neišvengiama pasekmė, kilusios elgesio taisyklės, tiek bendros, tiek ir specialios, ir šitos taisyklės labiausiai atitinka visuotinę tvarką, ir, vadinasi, būtina bus palankiausios asmeninei laimei“ (3, 44). Taigi Kontas, sakytume, hipertrofuotai tiki racionalaus proto galia, tardamas, kad pozityvus protas ne tik pajėgus persmelkti visą žmonių visuomenės organizacijos mechanizmą, bet ir tapti esminių jų elgesio reguliavimo veiksmu bei skatintoju. Todėl pozityviam visuomenės mokslui tarpininkaujant, organizuotą ateities valstybę, kaip ir Platono įsivaizduotąją, turi valdyti filosofai ir sociologai. Tiesa, jie valdys ne tiesiogiai, o kurdami mokslinio visuomenės organizavimo principus bei idėjas, t. y. turėdami intelektualinę valdžią bei autoritetą. Filosofų ir sociologų sukuriamos pozityvaus socialinio mokslo idėjos turės tiesioginę bei lemiamą įtaką žmonių papročiams, jų dvasinėms nuostatoms ir, vadinasi, reguliuos visuomenės gyvenimo raidą.

Nesuklysimė pasakę, kad Kontas, išskeldamas filosofijai ir sociologijai reikalavimą glaudžiai susiliesti su kasdienio žmonių gyvenimo reikalais, siekė hominizuoti filosofiją ir priartinti ją prie konkrečių socialinio gyvenimo poreikių. Iš visuomenės teorijos jis reikalavo maždaug to paties, ko to meto gamtotyrininkas norėjo iš atskirų gamtos mokslų. Bet šitoks reikalavimas galėjo būti realizuotas tik pripažįstant daugmaž stabilią, gamtinę visuomenės ir žmogaus prigimtį, t. y. atimant iš socialinio gyvenimo jo realų savitumą. Tai reiškia, kad Kontas, kuris skelbė kovą

spekulytyvumui filosofijoje ir iš jo kylančioms abstrakčioms nuostatoms, pats yra pakankamai spekulytyvus (8). Kartu jis sugrįžta prie švietėjų filosofijoje suformuluoto požiūrio: pažinus gamtinius žmonių gyvenimo dėsningumus, išsprendžiama pagrindinė socialinio gyvenimo organizavimo problema ir randamas būdas tobulai visuomenei sukurti. Teisinga socialinė teorija gali ir turi sukurti teisingą bei gerą socialinį gyvenimą.

Taigi Kontas, kad ir kaip paradoksaliai šitai iš pirmo žvilgsnio atrodytų, ieškodamas išsigelbėjimo nuo spekulytyvumo aiškinant visuomenę kaip empirinę tikrovės pagavą, neišvengė nei spekulytyvumo, nei utopizmo. Dar kartą išaiškėja, kad griežtai gamtamokslinis požiūris, kuriuo mėgino vadovautis Kontas, aiškindamas socialinę tikrovę, anaipol nėra panacėja, kuri padėtų išspręsti adekvačios rekonstruojamam objektui teorijos sukūrimo problemą. Bet viena, matyt, neabejotina – Konto pastangos susisteminti socialinę teoriją, pritaikant joje empirinius gamtamokslinio tyrinėjimo metodus, nenuėjo veltui. Po Konto ne vienas filosofas, aiškindamas istoriją, mėgina šitą aiškinimą glaudžiai susieti su empirine medžiaga. Antra vertus, Konto pradėtas sociologinis visuomenės tyrinėjimas gerokai vėliau – jau mūsų laikais – sudarė bazę atsirasti specialiai visuomenės mokslo disciplinai – taikomajai sociologijai, kuri, atsisakiusi pretenzijų į visuomenės pažinimo monopolį bei švietėjiškos orientacijos, užima reikšmingą vietą šiandieniniame civilizuotos visuomenės gyvenime.

Gantiškai, biologizuotai į visuomenės gyvenimą bei jo pažinimo problemą žiūri ir Konto amžininkas bei sekėjas H. Spenseris. Būtent biologikumo iškėlimą į pirmą vietą Spenseris laiko žymiausiu Konto sociologijos nuopelnu. „Jau nebekalbu apie jo (Konto – J. K.) sociologinės doktrinos patvarumą; būdas, kuriuo jis vadovaujasi socialinių reiškinių pažinime žymiai pralenkia visus kitus būdus; vienas ryškiausių šio būdo privatumų yra pripažinimas, kad sociologija priklauso nuo biologijos“ (6).

Pagrindiniu visuomenės susidarymo elementu Spenseris laiko atskirą žmogų. Būtent atskirų žmonių suma sudaro visuomenę, skirtumas tarp kurios ir atskiro žmogaus yra ne kokybinis, o kiekybinis: „... jeigu atskiri žmonės pasižymi tam tikromis savybėmis, tai ir tokių žmonių jun-

giniai turi atitinkamas išvestines savybes, kurios ir sudaro socialinio mokslo pagrindinę medžiagą“ (6, 50). Todėl žmogaus gamtinės prigimties išmanymas yra esmingai svarbus visuomenės gyvenimo pažinimui. „Iš tikrųjų biologija ne tik tipiškai susijungia su sociologija, remdamasi grupių reiškinių, bendrų abiem šiems mokslams, paralelumu. Ji susijungia ir tiesiogiai, turėdama savo kompetencijoje būtybę, kurios savybės sudaro sociologinės raidos pradinį tašką. Žmogiškoji būtybė kartu yra ir galutinė biologijos problema, ir pagrindinis sociologijos taškas“ (6, 329).

Biologinė, o ne kultūrinė žmonių gyvenimo prigimtis suponuoja esminius jo raidos bruožus – stichiškumą ir amžiną, savaiminę, vis progresuojančią evoliuciją. Šitos visuomenės gamtinės raidos tvarkos žmonės negali savavališkai reguliuoti. Daugiausia, ką gali valingai veikiantis žmogus – sulėtinti tiesiog monotonišką socialinio gyvenimo vyksmo ritmą: „... jokia teorija ir jokia politika negali jos (socialinės raidos – J. K.) pagreitinti ir pakylėti virš tam tikros normos, kurią riboja žmogiškosios būtybės organinių pasikeitimų greitis; vis dėlto ištis įmanoma sutrikyti, sulėtinti bei pažeisti proceso seką ... Augimo ir raidos procesai gali būti ir labai dažnai būna sustabdyti bei sutrikyti, bet jie negali būti dirbtinai pagreitinti“ (6, 403–404). Reikalavimas neignoruoti natūralios istorinio proceso sklaidos, savavališkai nešturmuoti jo, o leisti šitam procesui savaimiškai natūraliai rutuliotis – vienas pagrindinių Spenserio evoliucionistinės sociologijos reikalavimų. Padėti jį įgyvendinti turi pozityvi, mokslinė visuomenės teorija, kartu padėdama žmogui suvokti realias jo valingos veiklos galimybes.

Neretai pozityvistinei sociologijai prikišama, kad ji ignoruoja žmonių interesus, jų subjektyvių nuostatų vaidmenį socialiniame pažinime. Ir šitai dažniausiai laikoma vienu iš esminių pozityvizmo požymių. Bet kiek atidžiau pažvelgus į pozityvistinę sociologiją, nesunku pastebėti, kad minėtas požiūris problemą supaprastina. Nė vienas visuomenės aiškinimas, pradedant Naujaisiais laikais ir baigiant mūsų dienomis, iš esmės neneigia, kad istorijos pažinimas, skirtingai negu gamtos pažinimas, yra tiesiog organiškai suaugęs su pažįstančiojo subjekto interesais. Šito neneigia ir pozityvistinė sociologija: „...čia (visuomenės tyrime –

J. K.) mes turime išskirtinį atvejį, kai mokslininkui tenka stebėti bei apibendrinti faktus, išreiškiamus junginio, kuriam mokslininkas priklausoma ... Kaip tyrinėtojas jis neturi užimti ypatingos pozicijos vienos ar kitos apibendrinančios išvados atžvilgiu. Tačiau tyrinėtojas yra ir pilietis, kurio gyvenimą palaiko jo visuomenės gyvenimas, kuris įeina į šį gyvenimą, dalyvauja veikloje, alsuoja jo minčių ir jausmų atmosfera. Todėl mokslininkas iš dalies net nevalingai turi įvertinti tokias pažiūras, kurios padeda susidaryti jo paties ir jo bendrapiliečių harmonijai. Šitai sudaro sociologijai didžiules kliūtis, kurių nežino joks kitas mokslas“ (6, 381). Kartu pripažįstama, kad nėra būdų, leidžiančių mokslininkui kiek radikaliau išsivaduoti nuo socialinio pažinimo objektyvumą žalojančio interesų poveikio. „Mintyse atsiplėšti nuo viso gimininio, nacionalinio ir pilietinio prisirišimo; užmiršti visus interesus, neigiamus nusistatymus, polinkius, prietarus, kuriuos žmogui suformavo jo visuomenės gyvenimas ir jo epocha; žiūrėti į visus reiškinius, kurie vyko ir vyksta visuomenėje be jokio sąryšio su racionalumu, tikėjimu ir asmenine gerove – visa tai tokie dalykai, kurie paprastam žmogui nepasiekiami apskritai, o ypatingų gabumų žmogus gali šito pasiekti tik labai ribotai“ (6, 71). Taigi pozityvistinė sociologija pripažįsta pažinimo angažuotumą ir šiuo atžvilgiu ji nesiskiria nuo hoministinės sociologijos. Tačiau pozityvizmas mano, kad šitokio angažuotumo socialinė teorija gali tam tikru mastu išvengti, rasdama visuomenės gyvenime vertybiškai neutralų klodą. Tas klodas – kiekvieno individo gamtiškumas, kuris, kaip sudėtinė dalis, slypi ir visame visuomenės organizme: „... jeigu konkretūs žmonės turi tam tikras savybes, tai tokių žmonių agregatai irgi turi tam tikras išvestines savybes, kurios ir yra socialiniam mokslui pagrindinė medžiaga“ (6, 50).

Laikant tokį visuomenės gyvenimo klodą racionalaus mokslo pagrindu, jis paverčiamas grynai aprašomuoju: jis nepajėgus duoti ką nors daugiau negu empiriškai konstatuojamų faktų bei jų ryšio ir funkcionavimo aprašymas. „Jis (socialinis mokslas – *J. K.*) turi išaiškinti, kokie bendrieji bruožai, sąlygoti žmonių bendrijų bruožų, egzistuoja įvairios tvarkos bei dydžio visuomenėse, pradedant mažiausiomis bei paprasčiausiomis

ir baigiant didžiausiomis bei civilizuočiausiomis ... Šiuo atveju bet kurio jo tyrimo pagrindinis objektas turi būti visuomeninio agregato augimas, plėtojimasis, struktūra ir funkcijos bei kaip visa tai sukuria tarpusavio veiksmai pavienių asmenybių, kurių prigimtis iš dalies panaši į žmonių apskritai prigimtį, iš dalies – į prigimtį jiems artimų genčių ir iš dalies – visiškai skirtinga“ (6, 49–50). Taigi socialinis mokslas labai susiaurinamas: jis iš esmės yra pajėgus tik registruoti istorijos faktus. Bet koks teoretizavimas, bendrų dėsningumų ieškojimas ir formulavimas neturi vietos pozityvistinėje socialinio mokslo sampratoje.

Aišku, kad pozityvistinė sociologija absoliutina gamtamokslinį arba objektinį (dalykinį) pažinimą, laikydama jį vieninteliu žmogaus sąmonės adekvataus sąryšio su tikrove būdu. Tai rodo, kad natūralistiniame visuomenės pažinimo problemų aiškinime socialinio mokslo objektas traktuojamas iš esmės taip pat, kaip ir gamtos pažinimo objektas. Tas faktas, kad socialinė tikrovė yra kitokios prigimties negu gamta, kad jai būdingas laisvos valios, prasmės arba, trumpai tariant, subjektyvumo aspektas, čia yra ignoruojamas. Jis ignoruojamas todėl, kad būtų galima pasiekti socialinio pažinimo vertybinio neutralumo ir gryno objektyvumo, t. y. gamtamoksliskumo. Visai suprantamos pozityvistų pastangos paaiškinti gamtamoksliskai istoriją ir sukurti socialinio gyvenimo tvarką aiškinančią specialią discipliną – sociologiją. Tai iš tikrųjų labai solidus siekimas, nes tik specializuotas pažinimas, o ne bendri, spekuliatyvūs aiškinimai gali pateikti praktiškai reikšmingų žinių. Tačiau ši aplinkybė anaipol nereiškia, kad visuomenės mokslas turi atsakyti teoretizavimo ir būti vien empiriškai orientuotas. Kaip parodė tolesnė empiristinės sociologijos raida, be teorijos visuomenės mokslas labai nedaug ką gali pasakyti apie istoriją bei jos specifika. Kaip ir gamtos mokslas yra mažai reikšmingas, jeigu jis apsiriboja vien empiriškais tyrimais. Grynas empirizmas mokslui ne mažiau pavojingas už gryną teoretizavimą ir spekuliatyvumą.

Taigi pozityvistinė filosofija absoliutina empirines mokslo galimybes ir dėl to jas nepaprastai susiaurina. Susiaurina iki tokios pavojingos ribos, kurią peržengus tiesiog deformuojama mokslo prigimtis. Beje, pats

empirinis tyrimas čia irgi absoliutinamas tuo aspektu, kad jo mastelis laikomas vieninteliu įmanomu visos tikrovės aiškinimo etalonu: į šią aiškinimą norima įsprausti ne tik gamtą, bet ir visuomenę. Toks pažinimo empirinio aspekto absoliutinimas duoda atitinkamą rezultatą – šiek bei tiek laimima tyrinėjant įvairias konkrečias žmonių gyvenimo puses, bet prarandama galimybė aiškinti visuomenės gyvenimo reiškinius kaip kultūros, ir dėl to nuo gamtos daiktų bei procesų skirtingus, dalykus. Todėl ta metodologija, kurią pasiūlė pozityvizmas, neadekvati istorijos, kaip interesais bei prasmėmis išreikšto kultūros proceso, prigimčiai (9). Pozityvistinė sociologija pajėgi tik empiriškai konstatuoti bei aprašyti žmonių visuomenės gyvenimo faktus. Bet ji nepajėgi teoriškai rekonstruoti socialinio gyvenimo bendrųjų principų bei dėsningumų. O be jų joks pažinimas nėra brandus.

Ir dar vienas dalykas krenta į akis – tai tradicinis pozityvistinėje sociologijoje proto vaidmens visuomenės gyvenime kultas. Pozityvistai nė kiek neabejoja, kad protas ir jo vaisius – mokslinis pažinimas – gali pasitarnauti socialinio gyvenimo organizavimui tiek pat, kiek jis padeda įveikti gamtos stichiškumą. Visuomenės gyvenimo natūralizavimas atveda pozityvizmą prie gnoseologinio aspekto, teoriškai reflektuojant šį gyvenimą, suabsoliutinimo. O šitai, savo ruožtu, yra prielaida ne tik idealizuotai socialinio gyvenimo vizijai, bet ir totalitariškoms jo organizavimo nuostatoms atsirasti.

Cituojama literatūra

1. Labai vaizdžiai, nors gal ir per daug kategoriškai šitokių abstrakčių filosofinių postulatų kuriamą istorijos filosofiją apibūdina Fichtė: „Filosofas, kuris užsiima istorija, vadovaujasi apriorine gija pasaulio plano, jau aiškaus be jokios istorijos, ir istorija jis naudojasi visai ne dėl to, kad su jos pagalba galėtų ką nors įrodyti (juk jo teiginiai jau įrodyti iki bet kokios istorijos ir nepriklausomai nuo jos), o tik dėl to, kad labiau paaiškintų ir gyvu gyvenimu pailiustruotų tai, kas aišku ir be istorijos“ (*Фихте И. Т. Основные черты современной эпохи. С.-Петербург, 1906. С. 126*).

2. *Сен-Симон. Избранные сочинения в 2-х томах. М., 1948. Т. 1.*

3. *Конт О. Курс положительной философии. Т. 1. // „Родоначальники позитивизма“. Вып. IV. С.-Петербург, 1908. С. 4.*

4. Pasak Tatarkevičiaus, Kontas „savo uždaviniu laikė ne mokslo pajėgų paieškas, o ... jo rezultatų klasifikavimą“ (Tatarkewicz W. *Historia filosofii*. T. 3. Warszawa, 1968. S. 20).

5. „Klaidinga analogija tarp gamtamokslinio ir istorinio fakto neleidžia netgi iškelti šito klausimo (klausimo, kaip galimos istorijos žinios – J. K.). Dėl tokios klaidingos analogijos pozityvistai manė, kad toks klausimas nereikalauja atsakymo. Bet vėl dėl tos pačios klaidingos analogijos jie visą laiką neteisingai suprato istorinių faktų prigimtį ir, vadinasi, iškreipė tikrąjį istorinio tyrinėjimo pobūdį ...“ (Коллингеуд Р. Дж. *Идея истории*. Автобиография. Москва, 1980. С. 128).

6. „Jis (Kontas – J. K.) aiškiai manė, kad faktai, reprezentuojami masės žmonių, susijungusių į visuomenę, yra tokie pat faktai, kaip ir tie, kuriuos reprezentuoja žemesnės eilės bendros būtybių grupės. Ir pirmuoju, ir antruoju atveju atskirų individų prigimties ištyrimas būtinas norint aprasti jų kolektyvinį gyvenimą“ (Спенсер Т. *Социологи как предмет изучения*. С.-Петербург, 1896. С. 320).

7. „Autoritetas, žinoma, mokslo, o ne plikos, nesikeičiančios tradicijos autoritetas, kaip priešingybė viešajai nuomonei, **daugumai**, yra tas principas, kuriuo Kontas nori pagrįsti valstybę“ (Aster E. *Geschichte der Philosophie*. Stuttgart, 1960).

8. „... Ogiustas Kontas – tai „metafizikos“ priešas, kuris iš „žmogaus prigimties“ padarė tikrąją metafizinę esmę (entite).“ (Плеханов В. Г. *Избранные философские произведения в 5-ти томах*. Москва, 1956. Т. 2. С. 227).

9. „Pagrindinis pozityvistinės sociologijos trūkumas yra tas, kad ji nesugeba suvokti socialinio pasaulio prasmės struktūros. Todėl pozityvizmas ir sukūrė metodologiją, visiškai neadekvačią tikrojo objekto prigimčiai“ (Новые направления в социологической теории. Москва, 1985. С. 52).